

մօրը գերեզմանէն գտնուած է փոքր ոսպի մեծութեամբ կանաչի մօտ ուլունքի նման քար մը, որ անկասկած քարն էր իր մատանիին՝ որով սովորութիւն էր թաղել կին մեռեալները, ի նշան ազնուական տոհմի, ինչպէս էր արդարեւ, հանգուցեալը:

Պետիկենց դամբարանները գտնելէ եւ բացուելէ յետոյ պէտք էր երեքին ալ ածիւնները փոխադրել ապահով վայր մը, Աղգային Նոր Գերեզմանատունը, վասն զի հինին հողերը մաս-մաս կը ծախուէին եւ նախկին գերեզմանատունը այլեւս անճանաչելի դառնալ սկսած էր: Այդ պարտականութիւնն ալ ազնուօրէն կատարեց Պր. Պետրոս Քէչիչեան՝ որ երեքին ալ տապանաքարերը իրենց ածիւններով փոխադրեց Շէյխ Մաքսուտի Աղգ. Նոր Հանգստարանը, իր հօրը՝ Կիրակոսի գերեզմանին ձախ կողմը, յատուկ արձանադրութեամբ, թէեւ այդ ածիւններուն վերջին հանգստարանը պէտք էր ըլլար իրենց ձեռակերտ Ս. Քառասնից եկեղեցին:

Փարիզ: ԱՐՏԱՒԱԶԴ ԱՐՔԵՊ.

ՔԵՐՈՎՐԷ ՊՇՏՎՈՆԵՆ ԳՈՐՊՇՏՈՒՄ
Ե. ՀԵՄԸՌՈՏ ԿԵՆՍՍԳՐԱԿԵՆ ԳԺԵՐ
Բ. ՊՇՏՎՈՆԵՆԻ

1.
 Հայագիտութեան մարդում ականաւոր դէմքերից մէկն է Քերովրէ Պատկանեան: Տասնիններորդ դարու երկրորդ կիսին Ռուսաստանի բարձրագոյն դպրոցներում դասախօսած եւ առաւելապէս ուսու լեզուով իրենց աշխատութիւնները հրատարակած երկու կարկառուն անձեր ծանօթ են հայագիտութեան պատմութեան: Առաջինը Մկրտիչ Էմինն է, Մոսկուայի Լազարեան ձեմարանի երկարամեայ ուսուցչապետը, երկրորդը՝ Քերովրէ Պատկանեան, Պետերբուրգի համալսարանի արեւելագիտական բաժնի հայագէտը: Մի որոշ չափով՝ դրանց վրայ աւելացնել կարելի է թերեւս նաեւ անունը Ստեփանոս Նազարեանի սկզբնապէս հայագիտութեան ուսուցչապետ Կազանի համալսարանի, իսկ յետոյ տեղափոխուած Մոսկուա, Լազարեան ձեմարան:

Եւ սակայն, մինչդեռ Էմինի եւ Նազարեանի կեանքն ու գրական-գիտական գոր-

ծունէութիւնը բաւականաչափ ուսումնասիրուած են, բաղդատարար քիչ բան է գրուած Քերովրէ Պատկանեանի մասին: Եւ կարելի չէ երբեք ասել, թէ Քերովրէ Պատկանեանի գրական ժառանգութիւնը ո՞ր է չափով լինի քանակի թէ որակի տեսակէտից — պահան արժէք է ներկայացնում, քան օրինակ Մ. Էմինինը:

Նկատենք այստեղ անմիջապէս, որ յուշած երեք նշանաւոր դէմքերից երկուսը, Ս. Նազարեան եւ Ք. Պատկանեան, եղած են երբեմնի սաներ Դորպատի Համալսարանի: Այդ պարագան մասնակի շահեկանութիւն էր ներկայացնում տողերս գրողի համար, երբ նա 1939 թ. ամառը ուսումնասիրական նպատակով մի ճամբորդութեան ձեռնարկեց դէպի Դորպատ, տեղւոյն վրայ ու վաւերազրային նիւթեր ունենալով ձեռքի տակ՝ ծանօթանալու գորպատեան դպրոցին պատկանող հայ վերածննդիչների ուսանողական տարիներին¹: Ու դրանց փայլուն հոյլի մէջ առաջնակարգ տեղ են գրաւում Ս. Նազարեան եւ Ք. Պատկանեան: Մի այլ աշխատութեան նիւթ կազմելով Ս. Նազարեանի կեանքը Դորպատում, այս էջերի մէջ պիտի ներկայացնենք Ք. Պատկանեանի ուսանողութեան տարիները նոյն այդ հռչակաւոր քաղաքում: Աւելորդ չենք համարում սակայն այստեղ գլխաւոր գծերով եւ համառօտակի ներկայացնել նախ Ք. Պատկանեանի կենսագրականը առհասարակ, մի ընդհանուր գաղափար տալու համար հայագէտի մասին:

2.
 Քերովրէ Պատկանեան շուաւիղն էր Պատկանեան նշանաւոր գերդաստանի, որ մի քանի ականաւոր դէմքեր է տուած հայ կեանքին ու գրականութեան, եւ որ առաջնակարգ տեղ է գրաւում տասնիններորդ դարու մեր մտաւորական կեանքի պատմութեան մէջ: Բաւական է յիշատակել այստեղ անունները Ռափայէլ Պատկանեանի եւ նրա հայր Գարբէլէ քահանայի, որոշելու համար այդ գերդաստանի կատարած դերը մեր մօտաւոր անցելի մէջ:

Սերովրէ վարժապետ Պատկանեան, գերդաստանի հայրը, Կ. Պոլսից էր տեղափոխուած Ռուսաստան: Նրա որդիներէից մէկն

¹ Հմմտ. մեր «Դորպատի հայ ուսանողութիւնը» աշխատութիւնը. Հ. Կ. Ա. 55 (1941), 106—117, 243—256. արտատպ. Վիեննա 1942 (Աղգ. Մատ. 150):

էր Գարբէլէ քահանան, արեւելահայ առաջին աշխարհարար պարբերականի՝ «Արարատ» շաբաթաթերթի (Թիֆլիս 1851 թ.) խմբագիրը, քովը ունենալով որպէս մօտիկ աշխատակից իր բանաստեղծ որդին, Ռափայէլը: Գարբէլէ քահանայի եղբայրն էր Պետրոս քահանայ Պատկանեան, Քերովրէի հայրը: Որով՝ միեւնոյն գերդաստանի հարազատ զաւակներ, հօրեղբորորդիներ էին 1907 դարու նշանաւոր հայ բանաստեղծ Ռափայէլ Պատկանեան (Գամառ-Քաթիպա) եւ ոչ պակաս յայտնի հայագէտ Քերովրէ Պատկանեան: Քերովրէ Պատկանեան ծնուել է Նոր-Նախիջեւան քաղաքում, 1833 թուականի մայիս 4ին: Անդրանիկ որդին էր Պետրոս քահանայի: Քերովրէի մօր անունն էր Աննա — դուստրը Յարութիւն քահանայ (հետագային՝ վարդապետ) Ալամդարեանի²: Վերջինս Թիֆլիսի Ներսիսեան Դպրոցի առաջին տեսուչն էր, անուանի դպրոցավար, ուսուցիչը Խաչատուր Աբովեանի, Ստեփանոս Նազարեանի եւ ուրիշ ծանօթ գործիչների: Ալամդարեան, Ներսէս Աշտարակեցիի գործակիցը դպրոցական ասպարէզում, ունէր նաեւ բանաստեղծական ձիրք: Տեսնում ենք ուրեմն, որ Քերովրէ Պատկանեան ծնունդով եւ թէ՛ մօր կողմից մտաւորական նշանաւոր ընտանիքներից էր սերում:

3.
 Հազիւ մէկհեկէս տարի անց Քերովրէի ծնունդից, նրա ծնողները Նոր-Նախիջեւանից Հիւսիսային Կովկասի Ստաւրոպոլ քաղաքն են տեղափոխուում: Տէր Պետրոսը աւագ քահանայի պաշտօն ունէր այնտեղ ու միեւնոյն ժամանակ գործակալ էր շրջանի հայ եկեղեցիների: Քերովրէ իր ուսման ընթացքը սկսաւ Ստաւրոպոլի գիմնազիայում: Ետ շուտով սակայն, 1843 թ., տեղափոխուեցաւ Մոսկուայի Լազարեան ձեմարան, որպէս ճիւղավարժ սան: Այնտեղ նա աչքի ընկաւ իր ընդունակութիւններով ու յառաջադիմութեամբ, մանաւանդ լեզուների եւ պատմական աղբյուրների մէջ: Աչակերտեց Մկրտիչ Էմինին:

² Ք. Պատկանեանի մասին մի քանի կենսագրական տուեալներ գտնում ենք մենք իր գորպատեան թղթածրարի մէջ (տե՛ս վարը): Հմմտ. Իւրիչ Վեռնովսկի, «Քերովրէ Պատկանեան», թարգմ. «Բազմալեզու» 1891 թ. մայիս (էջ 139—142) եւ յունիս (էջ 176—180) թիւերը:

1851 թ. յունուար ամսին՝ որպէս Պետերբուրգի հայոց եկեղեցու թուղապետ ասան՝ Քերովրէ Պատկանեան Դորպատ մեկնեց եւ նոյն ամսին մտաւ տեղւոյն համալսարանը: Դորպատում նա մնաց ոչ իսկ երկու տարի: Այդ մասին՝ վարը:

1852 թ. աշնանը Ք. Պատկանեան Պետերբուրգ վերադարձաւ եւ այնտեղից շուտով Ստաւրոպոլ մեկնեց, ուր գիմնազիա մտաւ եւ աւարտեց 1853 թ.: Այդպիսով, հնարաւորութիւն ձեռք բերաւ նա՝ բուն ինքնուսական բարձրագոյն վարժարան մտնելու: Այդպէս եւ արաւ: Նոյն այդ թուականին Ք. Պատկանեան մտաւ Պետերբուրգի Մանկավարժական Ինստիտուտը որպէս ճիւղավարժ ուսանող, շնորհիւ հօր թափած ջանքերին եւ օժանդակութեամբ Կովկասեան տեղ՝ Ք. Պատկանեան 1857 թ., քսանեւոր տարեկան երիտասարդ, յաջողութեամբ աւարտեց Ինստիտուտի պատմագիտական բաժնի լրիւ դասընթացը: Միեւնոյն ժամանակ լրիւ դասընթացը ուսուցական նախ, հիմնովին ուսումնասիրեց ուսուցանող՝ Ք. Պատկանեանի գրականութիւնը: Այլ եւ ու եւրոպական գրականութիւնը: Այլ եւ ուսուցիչներից, Փրանսերէնից եւ գերմաներէնից գատ, ուսաւ անգլիերէն ու խոսվերէն լեզուները:

Հետաքրքրութիւնից զուրկ չեն Ք. Պատկանեանի ուսանողական տարիները Պետերբուրգում: Այդ ժամանակները Ռուսիոյ մայրաքաղաքի հայ կեանքում կենդանական դէմք էր Աղաթոն Ա. Բիւնեանց՝ ունեւոր, այդ թիւն, որ հայ ուսանողների — վերաբերմամբ պատեան հայ ուսանողների — վերաբերմամբ յաճախ նպաստաւորողի եւ խրախուսիչի դեր է կատարել: Իր դուռը բաց էր հարցասէր էր հայ ուսանողների առջեւ: Ու նրա յարկի հայ ուսանողների առջեւ: Ու նրա յարկի հայ ուսանողներն էին հաւաքում ուսանողներ կիտակ յաճախ էին հաւաքում ուսանողներ փառակի եւ տօն օրեր, հաճելի ու օգտակար ժամացի համար, այլ եւ քննութեան նիւթ դարձնելով այս կամ այն հանրային ու դրական հարցը:

Ք. Պատկանեան անպակաս էր այդ հաւաքոյթներին: Լինելով Ա. Աքիմեանի գաւակներէի հայերէնի դասատուն՝ նա ընկալաւ նաբար աւելի յաճախ էր այցելում այդ տունը: Ու Պատկանեան սիրոյ կապերով եւս կապում է Ա. Աքիմեանի ընտանիքին եւ նշանում նրա դուստր Աննայի հետ: